

Η ιστορία, τα μνημεία
και τα κείμενα για τη μεσαιωνική
Αιτωλία και Αχαρνανία στον ευρύτερο
χώρο της ενιαίας μεσαιωνικής ηπείρου.
Η ανάγκη για ένα corpus των πηγών
και ενός σύγχρονου επιστημονικού
λεξικού ιστορικής
και μνημειακής χωρογραφίας

Βασίλης Κατσαρός

**Η ιστορία, τα μνημεία και τα κείμενα για τη μεσαιωνική Αιτωλία
και Ακαρνανία στον ευρύτερο χώρο της ενιαίας μεσαιωνικής ηπείρου.**

**Η ανάγκη για ένα corpus των πηγών και ενός σύγχρονου
επιστημονικού λεξικού ιστορικής και μνημειακής χωρογραφίας.**

Βασίλης Κατσαρός

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η μελέτη της Μεσαιωνικής Δυτικής Στερεάς τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα και της πρώτης δεκαετίας του παρόντος αιώνα που γνώρισε ιδιαίτερη - θα μπορούσαμε να πούμε - άνθηση, τόσο στον τομέα της ιστορικής γεωγραφίας¹, όσο και στον τομέα της παλαιοχριστιανικής και της βυζαντινής Αρχαιολογίας και τέχνης² γενικότερα:

1. Βλ. E. Philipson - E. Kirsten, *Die griechische Landschaften. Der Nordwestern Halbinsel*, vol. 2.I, Epirus und der Pindos, vol. 2.II, Das westliche Mittelgriechenland und die westgriechischen Inseln, Frankfurt am Mainz 1956-1958. P. Soustal - J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia* [Tabula Imperii Bizantini 3], Wien 1981.

2. Μία επιγραμματική επισκόπηση των παλαιοχριστιανικών, βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων της Αιτωλοακαρνανίας δημοσίευσε ο Κ.Σ. Κώνστας, «Χριστιανικά μνημεία της Αιτωλοακαρνανίας. Παλαιοχριστιανικά - Βυζαντινά - Μεταβυζαντινά. Γραφικότητα του τοπίου των - Επίμετρον», περιοδ. *Στερεά Ελλάς*, τεύχ. Μαΐου 1970, σ. 8/136 13/141 (= Άπαντα, τόμ. 9, Αθήνα 1990, σ. 13-16). Βλ., επίσης, Ευγενία Χαλκιά, «Παλαιοχριστιανική Τέχνη», στον τόμο *Ηπειρος. 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997, σ. 166-181 και 449-450. Π.Α. Βοκοτόπουλος, «Η τέχνη στην Ήπειρο κατά την Βυζαντινή περίοδο (8ος-12ος αι.)», ό.π., σ. 196-197 και 452. Ο ίδιος, «Η τέχνη στην εποχή του 'Δεσποτάτου' της Ηπείρου», ό.π., σ. 224-237 και 452. Ο ίδιος, «Η αρχιτεκτονική της δυτικής Ελλάδος», στον τόμο *Η Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα*, επιμ. Αντριάνο Αλπάγκο Νοβέλλο - Γεώργιος Δημητροκάλλης, έκδ. Libro / Αρχιτεκτονική - πόλεις, σ. 81-91. Βλ., ακόμη, Β.Κ. Κατσαρός, «Τα Βυζαντινά Μνημεία του κάτω Αχελώου», στον τόμο *Αχελώος. Χθες - Σήμερα - Αύριο; Συμβολή στην προστασία του περιβάλλοντος και τον Πολιτισμό του νομού Αιτωλοακαρνανίας*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 2009, σ. 233-280. Ν.Χ. Καπώνης, «Τα Βυζαντινά Μνημεία του άνω Αχελώου», ό.π., σ. 281-318. Παλαιότερα ο Δημ. Κωνσταντίος («Προβλήματα προστασίας, έρευνας και ανάδειξης των Βυζαντινών Μνημείων της Αιτωλοακαρνανίας», Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Αγρίνιο, 21-23 Οκτωβρίου 1988, έκδοση 1991, σ. 603-609) και πρόσφατα η Φραγκίσκα Κεφαλλονίτου («Η ανάδειξη των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων του νομού Αιτωλοακαρνανίας», *Τα Αιτωλικά*, τεύχ. 17, Ιούλ.-Δεκ. 2011, σ. 74-98) αναφέρθηκαν στην ανάγκη προστασίας και ανάδειξης του μνημειακού πλούτου της Αιτωλοακαρνανίας. Θα πρέπει, ακόμη, να σημειωθούν και τα ακόλουθα συνθετικά έργα για τα χριστιανικά μνημεία της περιοχής: α) Π.Α. Βοκοτόπουλος, *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική εις την Δυτικήν Στερεάν Ελλάδα και την Ήπειρον από του τέλους του ζ' έως του τέλους του ι' αιώνα*, [Βυζαντινά Μνημεία 2], Θεσσαλονίκη 1992, έργο το οποίο η επιστημονική κοινότητα αποδέχθηκε διεθνώς με ευνοϊκή κριτική [βλ. τις

αναλογίζομαι ορισμένες φορές πως από τα σύντομα και κατατοπιστικά χρονικά σημειώματα για τα μνημεία (εννοώ φυσικά τα βυζαντινά) της περιοχής που δημοσιεύτηκαν από τη δεκαετία του 1960 στο «Αρχαιολογικόν Δελτίον» του Υπουργείου Πολιτισμού³, φτάσαμε στην ανάπτυξη επιστημονικών μελετών και συνθέσεων σε τέτοιο σημείο, ώστε να θεωρεί κανείς σήμερα ότι οι γνώσεις μας για την ύπαρξη ή τη συγκέντρωση του υλικού εξαντλούνται. Ας σημειωθούν εδώ τα «ευτυχή» διεθνή συνέδρια και συμπόσια που οργανώθηκαν στο Αργίριο από την ιστορική και αρχαιολογική εταιρεία (ευτυχή με την έννοια ότι δημοσιεύτηκαν τα πρακτικά τους⁴) καθώς και εκείνα που πραγματοποιήθηκαν στο Μεσολόγγι (κυρίως για το ανασκαφικό έργο στην Αιτωλοακαρνανία και λιγότερο για τα μεσαιωνικά μνημεία)⁵. Ας αναφερθεί, επίσης, η συνολική δραστηριότητα της Εται-

κυριότερες βιβλιοκρισίες για το βιβλίο: Ch. Delvoye, *Byzantion* 46 (1976) 526-527· J. Gill, *Eastern Churches Review* 8 (1976) 95-96· H.H.S. Megaw, *Journal of Hellenic Studies* 97 (1977) 237-238· Alex. Meksi, *Monumentet* 1 (1982) 174-177· K. Μπόνης, *Θεολογία* 44 (1978) 412-413· X. Μπούρας, *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 10 (1976) 30· U. Peschlow, *Byzantinische Zeitschrift* 70 (1977) 388-390· P. Soustal, *JöB* 26 (1977) 341-342· N.P. Ševčenko, *Spectrum* 53 (1978) 200-201 κ.ά.], β) Αθ. Δ. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Συμβολή στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη*, Αθήνα 1985 (και 2η έκδοση, Αργίριο 2004), αφιερωμένο στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Αιτωλοακαρνανίας «με 394 εικόνες και σχέδια» και γ) η αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή του αδικοχαμένου πρόσφατα Ν.Χ. Καπώνη, *Η ναοδομική αρχιτεκτονική του Δεσποτάτου της Ηπείρου την περίοδο της δυναστείας των Κομνηνών Αγγέλων (1204-1318)*, τόμ. Α', Κείμενο, τόμ. Β', Σχέδια - Εικόνες, Αργίριο 2005, που περιλαμβάνει τα βυζαντινά μνημεία της Αιτωλοακαρνανίας, τα οποία εμπίπτουν στο χρονικό πλαίσιο 1204-1318.

3. Βλ. Ευθ. Μαστροκώστας, «Αρχαιότητες και μνημεία Αιτωλίας και Ακαρνανίας», *ΑΔ* 16 (1960), Χρονικά, σ. 196. Ο ίδιος, *ΑΔ* 19 (1964), Χρονικά, σ. 300. Ο ίδιος, «Παλαιοχριστιανικά Βασιλικά Δρυμού Βονίτοσης», *ΑΑΑ* 4 (1971) 185-192. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 16 (1960), Χρονικά, σ. 197-198. Ο ίδιος, «Μεσαιωνικά Αιτωλοακαρνανίας - Ευρυτανίας», *ΑΔ* 21 (1966), Χρονικά, σ. 267-270. Ο ίδιος, *ΑΔ* 28 (1973), Χρονικά, σ. 394-397. Ν. Ζίας, «Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Αιτωλοακαρνανίας», *ΑΔ* 29 (1973-74) 543-545. Π.Λ. Βοκοτόπουλος, «Μεσαιωνικά μνημεία Αιτωλίας και Ακαρνανίας», *ΑΔ* 22 (1967), Β' 2, σ. 325-336. Ο ίδιος, «Μεσαιωνικά μνημεία του Μύτικα Ακαρνανίας», *ΑΑΑ* 1 (1968) 152-154. Ο ίδιος, «Μεσαιωνικά μνημεία Αιτωλίας και Ακαρνανίας», *ΑΔ* 23 (1965), Β' 2, σ. 284-285. Ο ίδιος, «Βυζαντινά και μεσαιωνικά μνημεία Αιτωλίας και Ακαρνανίας», *ΑΔ* 24 (1969), Β' 2, σ. 241-245. Ο ίδιος, «Μεσαιωνικά μνημεία Αιτωλίας και Ακαρνανίας», *ΑΔ* 25 (1970), Β' 2, σ. 299-302. Ο ίδιος, «Μεσαιωνικά μνημεία Αιτωλίας και Ακαρνανίας», *ΑΔ* 27 (1972), Αθήναι 1977, Β' 2, σ. 440-441. Ο ίδιος, *Μεσαιωνικά μνημεία Αιτωλίας και Ακαρνανίας*, *ΑΔ* 28 (1973), Αθήναι 1977, Β' 2, σ. 394-395 και 398-399.

4. Βλ. βιβλιογραφική αναφορά για το Α' Συνέδριο στη σημ. 1 εδώ. Β' *Διεθνές Ιστορικό και Αρχαιολογικό Συνέδριο Αιτωλοακαρνανίας*, Αργίριο, 29-31 Μαρτίου 2002, Πρακτικά, τόμ. Α'-Β', Αργίριο 2004.

5. Δυστυχώς τα Πρακτικά του Α' Αρχαιολογικού Συνεδρίου, που πραγματοποιήθηκε στο Μεσολόγγι (13-15 Δεκεμβρίου 1991) παρέμειναν ανέκδοτα.

ρείας Ναυπακτιακών Μελετών με την ώθηση που δόθηκε μέσω των συνεδρίων και του περιοδικού «Ναυπακτιακά»⁶. Επίσης η πρόσφατα ιδρυμένη «Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία» η οποία με την οργάνωση και πραγματοποίηση επιστημονικών και άλλων συνεδρίων και με τις διάφορες εκδηλώσεις της ενισχύει το ευρύτερο έργο - γνώσης του χώρου⁷. Δεν εξαντλούνται όμως τα προβλήματα που συνδέονται με τα μνημεία και τα γεγονότα, τα οποία συναποτελούν μαζί με τα κείμενα, τις πηγές της μεσαιωνικής ιστορίας του χώρου, τα κενά των οποίων οφείλουμε διαρκώς να συμπληρώνουμε και να διορθώνουμε τις εσφαλμένες κατευθύνσεις της έρευνας.

Βασική προϋπόθεση για τη συνολική θεώρηση της Πολιτιστικής, οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας ενός χώρου είναι γενικά η συγκέντρωση των μαρτυριών του τριγώνου «Μνημεία - Γεγονότα - Κείμενα», ενός οικοδομήματος δηλαδή που πρέπει να υψωθεί για την τέλεια γνώση του ιστορικού γεωγραφικού χώρου, με όλες τις μεθόδους που απαιτεί η σύγχρονη επιστήμη της Ανθρωπογεωγραφίας⁸, που αποβλέπει στην πολιτιστική ιστορική γεωγραφία της Αιτωλοακαρνανίας και ευρύτερα της μεσαιωνικής Ηπείρου.

Για να στηθεί αυτό το οικοδόμημα ασφαλώς και η ιστορία και η αρχαιολογία παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των γνωστικών λειτουργιών, η φιλολογία όμως τροφοδοτεί τις λειτουργίες και των δύο προαναφερόμενων Επιστημών. Θεωρήθηκε, άλλωστε, παραδοσιακά ως «η θεραπαινίς της ιστορίας»⁹ στην ολότητα της ιστορίας (δηλαδή στην πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική της υπόσταση). Η ιστορία, συνεπώς, είναι ο καθρέπτης της πολιτισμικής ιστορικής γεωγραφίας κάθε περιοχής στην οποία αναπτύχθηκε διαχρονικά ο πολιτισμός των ανθρώπων που κατοίκησαν το χώρο. Αυτό ισχύει φυσικά και για το χώρο της Αιτωλοακαρνανίας.

Αν εξετάσουμε τα δεδομένα των πηγών της μεσαιωνικής ελληνικής ιστορίας της Αιτωλοακαρνανίας, δηλαδή τα μνημεία, τα γεγονότα και

6. Για το περιοδικό *Ναυπακτιακά* και το Ευρετήριο των τόμων 1-15, βλ. τώρα «Ναυπακτιακά Ευρετήρια», *Ναυπακτιακά* 16 (2010-2011), Αθήνα 2012.

7. Για τα επιστημονικά συνέδρια που πραγματοποίησε η Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, βλ. ό.π., σ. 85.

8. Βλ. Αλεξ. - Φαίδων Λαγόπουλος, «Ιστορικές γεωγραφίες: Υλικές διαδικασίες και δυναμική της σημείωσης», *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συμποσίου Ιστορικής Γεωγραφίας, Μυτιλήνη 15-18 Σεπτεμβρίου 2010, Ιστορική Γεωγραφία της Ελλάδας και της Ανατολικής Μεσογείου*, επιμ. Δημ. Π. Δρακούλης - Γ.Π. Τσότσος, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 3-24, ιδίως σ. 17 κ.ε.

9. Βλ. Β. Κατσαρός, «25 χρόνια ιστορικο-γεωγραφικών εκπαιδευτικών ταξιδιών στη Μικρά Ασία. Συμβολή στο πρόγραμμα κατάρτισης των φοιτητών του Α.Π.Θ. στη γνώση του Βυζαντινού πολιτισμού», ό.π., σ. 359-366, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

τα κείμενα, διαπιστώνουμε τα ακόλουθα δεδομένα:

1. Τα παλαιοχριστιανικά και τα βυζαντινά μνημεία της περιοχής είναι λίγο πολύ προσδιορισμένα και το *desideratum* για ένα Corpus αυτών των μνημείων έχει φτάσει στο στάδιο της ωριμότητας, αν παρατηρήσει κανείς το πλήθος των μελετών που είδαν το φως της δημοσιότητας για την αρχιτεκτονική, την εκκλησιαστική αφενός (δηλαδή τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές, τους βυζαντινούς ναούς με τη ζωγραφική και γλυπτική τους διακόσμηση¹⁰) και αφετέρου τη μοναστηριακή οργάνωση (δηλαδή τα βυζαντινά¹¹ και τα μεταβυζαντινά μοναστήρια¹²). Δεν είναι δυνατό, φυσικά, να παραμείνει εκτός η κοσμική αρχιτεκτονική, δραστηριότητα που πραγματοποιήθηκε σε έργα χρηστικά, επικοινωνιακής αναγκαιότητας ή οχυρωματικά (ό,τι μπορεί να χαρακτηριστεί εγκατάσταση, γεφύρια¹³, βιοτεχνικά έργα¹⁴ και κάστρα¹⁵). Μεγαλύτερα συνθετικά έργα, όπως τα βιβλία του Π.Α. Βο-

10. Συνοπτική έκθεση γι' αυτά, βλ. Κατερίνα Καλαμαρτζή-Κατσαρού, «Μνημεία θρησκευτικής λατρείας στη Δυτική Στερεά», στο *Πίστη και Τέχνη*, Ι.Π. Μεσολογίου 2008, σ. 35-44.

11. Βλ. Β. Κατσαρός, «Συμβολή στη μελέτη των προβλημάτων βυζαντινής τοπογραφίας στη Δυτική Στερεά (12ος-13ος αι.). Πηγές και Δεδομένα», *Βυζαντινά* 13 (1985) 1505-1539. Βλ., ακόμη, Ι.Σ. Δελημάρης, «Η Βαράσσοβα και τα μνημεία της. Αρχαιολογικά δεδομένα βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, ό.π., τόμ. Β', σ. 548-558 (περιληπτική επισκόπηση των γνωστών μνημείων).

12. Βλ. Αθαν. Δ. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, ό.π., σ. 243-291 και σ. 317-395.

13. Βλ. π.χ. Αργ. Πετρονιώτης, «Γεφύρια ευρύτερης περιοχής Ναυπακτίας», *Ναυπακτικά* 13 (2002-03) 361-404, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

14. Βλ. π.χ. Ελένη Γιαννακοπούλου, «Μύλοι και υδροκίνηση στην περιοχή της ορεινής Ναυπακτίας και Τριχωνίδας: ιστορικό παρελθόν και προοπτικές», *Ναυπακτικά* 13 (2002-03) 305-359. Αργ. Πετρονιώτης, «Ο νερόμυλος Νούλα του Κάτω Κάμπου της Στράνωμας, δίπλα στον Πόρο Ναυπακτίας», *Ναυπακτικά* 13 (2002-03) 443-495.

15. Βλ. Βασιλική Α. Παπαγεωργίου, «Το κάστρο της Δραγαμέστου», *Ιστοριογεωγραφικά* 6 (1995-1996) 97-121. Γ. Σμύρης, «Η αμυντική οργάνωση των δυτικών παραλίων της Ακαρνανίας την περίοδο των Ναπολεοντείων πολέμων», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, τόμ. Β' σ. 879-900. Ιωάννα Κωστή, «Νέα αρχαιολογικά στοιχεία για το κάστρο της Ναυπάκτου», ό.π., σ. 587-599. Βλ. και Τζένη Αλμπάνη, «Κάστρο Ναυπάκτου», στον τόμο *Κάστρων Περίπλους*, Αθήνα 2008, σ. 124-127 και «Κάστρο Βόνιτσας», ό.π., σ. 142-145. Βλ. και Ν.Χ. Καπώνης, «Οι βυζαντινές οχυρώσεις της Βόνιτσας στην Ακαρνανία», *Τα Αιτωλικά*, τεύχ. 17, Ιουλ.-Δεκ. 2011, σ. 99-138. Για τα μικρότερα φρούρια στην Αιτωλοακαρνανία, βλ. Αν. Κ. Ορλάνδος, «Το φρούριον του Αγγελοκάστρου», *ΑΒΜΕ* 9 (1961) 54-63. Β. Κατσαρός, «Συμβολή στην ιστορία και μνημειακή τοπογραφία του χωριού Κατοχή Ακαρνανίας. Νέα στοιχεία από το *Χρονικό των Τόκκων*», *Ελληνικά* 30 (1977-78) 307-320. Για τη στρατηγική σημασία των κάστρων στην Αιτωλοακαρνανία, βλ. Ευστρατία Συγκέλλου, «Αιτωλοακαρνανία: Γεωγραφία και πόλεμος στον Μεσαίωνα», *Πρακτικά Β' Διεθνούς*

κοτοπούλου, του Αθανάσιου Δ. Παλιούρα ή η ανέκδοτη διατριβή του Ν.Χ. Καπώνη και τα έργα του Ιωάννη Νεραντζή για την Αιτωλία και την περιοχή της Ναυπάκτου¹⁶, προσφέρονται ως πολύτιμα εργαλεία γι' αυτού του είδους τη σύνθεση. Αλλά και το πλήθος των μικρότερων εργασιών ή συμβολών συνεισφέρουν, επίσης, προς την ίδια κατεύθυνση. Ήγγικε, συνεπώς, η ώρα να συγκεντρωθεί και να ταξινομηθεί όλο αυτό το υλικό κατά το πρότυπο ανάλογων έργων¹⁷, για να συνταχθεί αυτό το Corpus ή το ιστορικό αρχαιολογικό επιστημονικό λεξικό, ένα έργο σύνθεσης που μπορεί πια να χαρακτηριστεί ως «μελέτη γραφείου» αλλά και «μελέτη επί του πεδίου».

2. Στο πλαίσιο της ιστορίας ή ένταξη της Αιτωλοακαρνανίας κατά τον Μεσαίωνα στην ευρύτερη οργάνωση του χώρου από την εποχή των μεταρρυθμίσεων του Διοκλητιανού¹⁸ και σε όλη τη μακραίωνη περίοδο μέχρι την κατάκτηση του από τους Οθωμανούς¹⁹, η έρευνα έχει προσφέρει επίσης ένα συσσωρευμένο ιστορικό υλικό για την ιστορία της Ηπείρου γενικότερα και της και της *Epirus Vetus* ειδικότερα, στην οποία εντάχθηκε και η περιοχή της Αιτωλίας και Ακαρνα-

Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Αργίνο 29-31 Μαρτίου 2002, τόμ. Β', σ. 559-566. Της ίδιας, «Εναλλακτικές μορφές πολιορκητικού πολέμου κατά τον όψιμο Μεσαίωνα: η 'κλεψία'» (ανακοίνωση στο πρόγραμμα αυτού του συνεδρίου), βλ. τώρα *Βυζαντινά* 30 (2012-2013) 346-363. Πρέπει να σημειώσω, επίσης, τη διορατική συμβολή του Γεράσ. Ηρ. Παπατρέχα για τη μελέτη των κάστρων της Ακαρνανίας (βλ. Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, «Βυζαντινά κάστρα του Ξηρομέρου και η στρατηγική τους σημασία», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συμποσίου Αιτωλοακαρνανίας*, ό.π., σ. 332-339) και τη σημασία του κάστρου του Ευλοχού στη στρατιωτική οργάνωση του χώρου στη Δυτική Στερεά (βλ. Φώτιος Α. Παπασαλούρος, *Βλοχός. Η ακρόπολη των Θεοσιέων από τον μύθο στην ιστορία*, έκδ. Πνευματικού Κέντρου Δήμου Θεοσιέων).

16. Βλ. Ιω. Νεραντζή, *Η Χώρα των Αιτωλών. Συμβολή στη γεωπολιτική της οργάνωση*, Αργίνο χ.χ. Ο ίδιος, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου. Προϊστορική - Οζολαία Λοκρική - Ρωμαϊοκρατούμενη - Βυζαντινή - Μεσαιωνική - Οθωμανοκρατούμενη*, Αργίνο 2007.

17. Επιστημονικά «Ευρετήρια» της μνημειακής ζωγραφικής δημοσιεύονται από το Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης της Ακαδημίας Αθηνών. Με τις γνωστές σκοπιμότητες στη γειτονική μας Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, κάτω από τη σκέπη της «Makedonska Akademija na Naukite i Umestnostite», το Αρχαιολογικό Τμήμα του Εθνικού Μουσείου της χώρας εκπόνησε και εξέδωσε δύο τόμους του «Αρχαιολογικού Χάρτη» που περιλαμβάνει όλα τα δεδομένα της έρευνας με αναφορά σε κάθε μνημείο (βλ. δείγμα των εικ. 1-4).

18. Βλ. γι' αυτές τις μεταρρυθμίσεις Γ.Ι. Θεοχαρίδης, *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους Μέσους Χρόνους (285-1354)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 41-45, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

19. Βλ. Απ. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1985.

νίας. Στον τόμο «Ήπειρος»²⁰ της εκδοτικής Αθηνών ειδικοί επιστήμονες εργάστηκαν για τη σύνθεση της ιστορίας και του πολιτισμού που αναπτύχθηκε στον ευρύτερο χώρο (και στην Δυτική Στερεά). Εξειδικευμένες επίσης έρευνες των ιστορικών του λεγόμενου «Δεσποτάτου της Ηπείρου» καλύπτουν την ιστορική πορεία των ανθρώπων σε αυτό το χώρο, στον οποίο η κυριαρχία του κράτους της Ηπείρου επεκτεινόταν πρωτίστως στις περιοχές της Δυτικής Στερεάς. Οι εργασίες του Ιω. Ρωμανού²¹, του Α. Μηλιαράκη²² και του D.M. Nicol²³ για το «Δεσποτάτο» αποτελούν αφετηρία για την ιστορική έρευνα. Τα Πρακτικά δύο επιστημονικών συνεδρίων που πραγματοποίησε ο Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος «Σκουφάς» της Άρτας²⁴ για το ίδιο θέμα έδωσαν ώθηση προς την ίδια κατεύθυνση, όπως και αυτά των συνεδρίων της Ιστορικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας του Αγρινίου²⁵ ³⁰. Αλλά σημαντική και συστηματική προώθηση επιτεύχθηκε από νεότερους ερευνητές: τον αλησμόνητο συνάδελφο Σπύρο Ασωνίτη²⁶ και τους

20. Βλ. στη σημ. 2 εδώ.

21. Βλ. Ιωάννης Α. Ρωμανός, *Περί του Δεσποτάτου της Ηπείρου ιστορική πραγματεία*, Εν Κερκύρα 1895· Ιωάννης Α. Ρωμανός, *Ιστορικά έργα*, επιμ. Κ. Δαφνής, Κέρκυρα 1959, σ. 1-87 (και ανατύπωση αυτοτελώς, Άρτα 1990).

22. Βλ. Α. Μηλιαράκης, *Ιστορία του Βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261)*, Αθήναι - Leipzig 1898 (β' επανέκδοση εμπλουτισμένη με Εισαγωγή, Ευρετήρια, Χάρτη και Πίνακες, επιμ. Ήρκος Ρ. Αποστολίδης, Αθήνα 1995). Με διακριτή μεθοδολογική αντιμετώπιση δημοσιεύτηκε το έργο του Ν.Γ. Ζιάγκου, *Φεουδαρχική Ήπειρος και Δεσποτάτο της Ελλάδας. Συμβολή στο Νέο Ελληνισμό*, Αθήνα 1974.

23. Βλ. D.M. Nicol, *The Despotate of Epiros, 1204-1267*, Oxford 1957 (= ελλην. μετάφρ. Περικλής Λεύκας, Ιωάννινα 1974)· Ο ίδιος, *The Despotate of Epiros, 1267-1479. A contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge 1984 (= ελλην. μετάφρ. «Ελληνική Ευρωεκδοτική», Αθήνα 1991). Ο ίδιος, *Η τέταρτη Σταυροφορία και οι αυτοκρατορίες Ελλάδας και Λατίνων (1204-1261) στην Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (ελλ. μτφρ. Ντουντού Σαούλ), Αθήνα 1979, σ. 222-259.

24. Βλ. *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου* (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990), έκδ. Μουσικολογικοφιλολογικού Συλλόγου Άρτης «Ο Σκουφάς», Αθήνα 1992. Βλ., ακόμη, «Η Βυζαντινή Άρτα και η περιοχή της», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου, Άρτα 12-14 Απριλίου 2002*, έκδ. Μουσικολογικοφιλολογικού Συλλόγου Άρτης «Ο Σκουφάς», επιμ. Ευστρατία Συγκέλλου, Αθήνα 2007.

25. Βλ. *Πρακτικά Α' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Αγρίνιο 21-23 Οκτωβρίου 1988*, Αγρίνιο 1991. *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Αγρίνιο 29-31 Μαρτίου 2002*, τόμ. Α'-Β', Αγρίνιο 2004.

26. Βλ. Σπ.Ν. Ασωνίτης, *Το Νότιο Ιόνιο κατά τον Όψιμο Μεσαίωνα. Κομητεία Κεφαλληνίας, Δουκάτο Λευκάδας, Αιτωλοακαρνανίας*, Αθήνα 2005. Ο Σπ. Ασωνίτης, καθηγητής του Ιονίου Πανεπιστημίου, προσέφερε πολλά στην έρευνα και ο πρόωρος θάνατός του στέρησε την επιστήμη από έναν άοικνο ερευνητή. Η μνήμη του επιβάλλεται

νέους και πολλά υποσχόμενους μελετητές της Ηπείρου για την περίοδο του 13ου - 16ου αιώνα, Bredan Osswald και Παντελή Παπαγεωργίου. Ο Osswald υποστήριξε πρόσφατα στο Πανεπιστήμιο της Τουλούζης τη διατριβή του²⁷, σε μία «ιστορική σχολή» με ισχυρή και ακμαία παράδοση στη μελέτη της ιστορίας του Δυτικού χώρου της Ελλάδος και της Αδριατικής (φτάνει να αναφέρω τα ονόματα των A. Cabanis²⁸, A. Ducellier²⁹ και B. Durmek³⁰). Ο Παντελής Παπαγεωργίου συνεχίζει την ιστορική παράδοση της Φιλοσοφικής σχολής Ιωαννίνων, όπου εκπόνησε τη διατριβή του³¹. Αν προσθέσει κανείς και το έργο των J. Koder και P. Soustal³² για τον γεωγραφικό χώρο του «θέματος Νικοπόλεως και Κεφαλληνίας» στη μνημειώδη σειρά *Tabula Imperii Bizantini*, είναι πλέον δυνατό να συνταχθεί ένα γενικότερο έργο ιστορίας της Δυτικής Στερεάς (Αιτωλίας και Ακαρνανίας) στο πλαίσιο των οριζόντων που ανοίγει η σύγχρονη έρευνα της τοπικής ιστοριογραφίας³³.

3. Απομένει ο ρόλος της μεσαιωνικής ελληνικής Γραμματείας στον οποίο επικεντρώνεται το ενδιαφέρον της σε σημερινής παρουσίας μου στο συνέδριο αυτό.

Είναι γεγονός ότι τα κείμενα που συναποτελούν (μαζί με τα «μνημεία» και τα «γεγονότα», όπως προαναφέραμε) τις πηγές της ιστορίας³⁴, χρησιμοποιήθηκαν από το σύνολο των ερευνητών ως μαρτυ-

να τιμηθεί και από φορείς της Δυτικής Στερεάς.

27. Bredan Osswald, *L'Épire du treizième au quinzième siècle: autonomie et hétérogénéité d'une région balkanique*, τόμ. I-III, διδ. διατριβή, Toulouse 2011.

28. Βλ. P. Cabanis, «Η Ήπειρος από τη Ρωμαϊκή κατάκτηση ως τη μεγάλη κρίση του 3ου αι. μ.Χ.», στον τόμο *Ήπειρος*, ό.π., σ. 115-139 και 431.

29. Βλ. A. Ducellier, *La facade maritime de l'Albanie au Moyen Âge*, Θεσσαλονίκη 1981. Ο ίδιος, «Aux frontières de la Romanie: Acta et Saint Maure a la fin du Moyen Âge», *Travaux et Mémoires* 8 (1981) 113-124. Ο ίδιος, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα (13ος-15ος αι.)*. Η μετανάστευση μιας κοινότητας (= ελλην. μετάφρ. Κ. Νικολάου), Αθήνα 1994.

30. Η συνεργασία των προαναφερομένων (σημ. 28, 29) και των ιστορικών Olivier Chaline, Michel Sivignon και Bernard Durmek αποτυπώνεται στο συνθετικό έργο υπό τη διεύθυνση του Pierre Cabanis, *Histoire de l'Adriatique*, Paris 2001 (= ελλην. μετάφρ. Μαργαρίτα Κρεμμυδά, Αθήνα 2011), έργο σημαντικό για την ευρύτερη γνώση του χώρου της Δυτικής Ελλάδος και της Ηπείρου γενικότερα.

31. Παντ. Γ. Παπαγεωργίου, *Οι Λατίνοι στα δυτικά πέρατα του Βυζαντίου: όροι συμβίωσης και άσκησης εξουσίας (1204-1318)*, διδ. διατριβή, Ιωάννινα 2012.

32. Βλ. σημ. 1 εδώ.

33. Για τη σημασία της τοπικής ιστορίας στον σύγχρονο εκπαιδευτικό προγραμματισμό, βλ. Θ.Γ. Παππάς, «Τοπική Ιστορία: από τη θεωρία στη σχολική πράξη», *Τεκμήριον* 2 (2000) 43-79, όπου και ενδεικτική βιβλιογραφία.

34. Βλ. Ι.Ε. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Γ' Έκδοσις, Θεσσαλονίκη 1975 (και φωτ. ανατ. 1985), σ. 7, 21, 25 κ.ε., 39 κ.ε., 52 κ.ε.

ρίες για να τεκμηριώσουν τις *ad hoc* περιπτώσεις των πληροφοριών τους, ως οχήματα δηλαδή μιας σκέψης που αφορούσε την τεκμηρίωση ή την ιστορική αναφορά για το «γεγονός» ή το «μνημείο», με αποτέλεσμα όλο το εύρος των κειμένων να βρίσκεται σκόρπιο, χωρίς ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης ή ο ερευνητής να έχει στη διάθεσή του τη συνολική εικόνα των γραπτών κειμένων που υπάρχουν για τη μελέτη της ιστορικής και πολιτιστικής πορείας του χώρου στην εξέλιξη των αιώνων από τον 4ο ως τον 15ο, ευρύτατη χρονική περίοδο στην οποία εντάσσονται η Μεσαιωνική Ελληνική Γραμματεία, Ιστορία και Τέχνη που επικράτησε να λέγονται με τον όρο *βυζαντινός*.

Αναγκαιότητα να πραγματοποιηθεί - στο πλαίσιο των μελετών της ιστορίας του χώρου της Ηπείρου (*Vetus και Nova*) - ένα *corpus* των κειμένων και του Επιγραφικού υλικού, όχι μόνο ως «ευρετήριο» κατά το πρότυπο των προαναφερομένων *Πηγών της βυζαντινής ιστορίας* του μακαρίτη δασκάλου μου Ιωάννη Καραγιαννοπούλου (έργο το οποίο, ας σημειωθεί, ότι γνωρίζει τη διεθνή χρησιμότητα με την επεξεργασία και τη συμπλήρωση του Gunter Weiss³⁵), ούτε ως «Ανθολόγιο» κατά το πρότυπο του εγχειριδίου για την τακτική χρήση του ίδιου με τίτλο *Η Βυζαντινή ιστορία από τις πηγές*³⁶, αλλά ένα έργο με συστηματική καταγραφή και επιστημονικό σχολιασμό όλων των πηγών της μεσαιωνικής (βυζαντινής) περιόδου που αναφέρονται στον χώρο, κατά το πρότυπο των δύο μεγάλων Ακαδημιών Επιστημών γειτονικών μας επίσης χωρών, αφενός της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών³⁷ και αφετέρου της Ακαδημίας της Σερβίας³⁸. Οι δύο αυτές Ακαδημίες, στο πρόγραμμα τους να καταγράψουν τις πηγές της ιστορίας των λαών τους, συγκέντρωσαν, μετέφρασαν στη γλώσσα τους και σχολίασαν όλες τις σχετικές μαρτυρίες και των Βυζαντινών συγγραφέων που αναφέρονται σε αυτούς, σε υποδειγματικές σειρές - *corpus* των πηγών για τη μελέτη της ιστορικής τους διαδρομής³⁹.

Μπορεί να γίνει κάτι ανάλογο για έναν ιστορικογεωγραφικό χώρο ευρύτερο, όπως η Ήπειρος που θα περιλαμβάνει και τον στενότερο όπως η Δυτική Στερεά; Η απάντηση είναι ασφαλώς θετική. Η απορ-

35. Βλ. J. Karayannopoulos - G. Weiss, *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453)*, τόμ. I-II, Wiesbaden 1982.

36. Βλ. Ι.Ε. Καραγιαννόπουλος, *Η Βυζαντινή ιστορία από τις πηγές*, 2η έκδοση με τη συνεργασία Θ. Κορρέ, Θεσσαλονίκη 1987.

37. Βλ. *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae*, Sofia 1966 κ.ε. (βλ. εικ. 7).

38. Βλ. *Vizantiski Izbori za istoriju Naroda Jugoslavije (Fontes Byzantini Historiam Populorum Jugoslaviae Spectantes)*, Beograd 1955 κ.ε. (βλ. εικ. 5-6).

39. Βλ. σημ. 37-38 εδώ.

ρόφηση του ανέκδοτου έργου του P. Soustal⁴⁰ στον τόμο *Nikopolis und Kephallenia*⁴¹ δεν ολοκληρώνει το πρόγραμμα που προτείνεται σήμερα ως «νέα σύνθεση», με τη μορφή του συνόλου του υλικού και τη μέθοδο που προαναφέραμε.

Είναι βέβαιο ότι η γενική κατάταξη του υλικού των πηγών που υπάρχει στη σύλληψη και τη δική μου⁴², αλλά και στην καταγραφή της εργασίας του P. Soustal⁴³, εξυπηρετεί γενικότερα την κατάταξη τους στο πλαίσιο της ιστορίας της Ηπείρου. Έτσι, οι γεωγραφικές πληροφορίες, που προσφέρονται από τα *Itineraria Romana*⁴⁴, τον Συνέκδημο του Ιεροκλέους⁴⁵, το *Περί κτισμάτων* του Προκοπίου⁴⁶, τα Εθνικά του Στεφάνου του Βυζαντίου⁴⁷, τη *Βιβλιοθήκη* του Φωτίου⁴⁸, το *Περί Θεμάτων* του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογεννήτου⁴⁹, τις *Παρεκβολές* του

40. Βλ. P. Soustal, *Die griechischen Quellen zur mittelaltarlischen historischen Geographie von Epirus*, Wien 1975 (πολυγραφημένη διδ. διατριβή).

41. Βλ. P. Soustal - J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia*, ό.π., σημ. 1 εδώ.

42. Την ιδέα για τη συγκέντρωση όλων των πηγών που αναφέρονται στην ιστορική γεωγραφία κατά τους Μέσους Χρόνους σε συνεργασία με τον καθηγητή Ιωάννη Καραγιαννόπουλο, είχα μεταβάλει σε πράξη ετοιμάζοντάς την ως διδακτορική διατριβή στη Βυζαντινή Ιστορία της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στο τελικό στάδιο της σύνθεσης, ο επόπτης τότε της εργασίας, καθηγητής Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, επιστρέφοντας στη Θεσσαλονίκη από ένα ταξίδι του στη Βιέννη, μου ενέχειρισε δακτυλόγραφη διδακτορική διατριβή που κατατέθηκε, τότε, στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης και είχε εκπονηθεί από τον συνάδελφο Petar Soustal με τίτλο «Die griechischen Quellen zur mittelalterlichen historischen Geographie von Epirus», Wien 1975. Τη ματαίωση του δικού μου προγράμματος διεδέχθη η ικανοποίηση από τη διαπίστωση ότι ο συνάδελφος P. Soustal, προερχόμενος από το περιβάλλον της «Βυζαντινολογικής Σχολής της Βιέννης» και υπό την εποπτεία του σπουδαίου βυζαντινολόγου καθηγητή και προέδρου της Ακαδημίας Επιστημών της Αυστρίας H. Hunger, είχε συλλάβει, ανεξάρτητα από εμένα, τη χρησιμότητα μιας συγκέντρωσης των μαρτυριών που αναφέρονταν στην ιστορική γεωγραφία της Ηπείρου κατά τους Μέσους Χρόνους. Το έργο παρέμεινε αδημοσίευτο ως δακτυλόγραφη διδακτορική διατριβή. Ωστόσο, το υλικό του πέρασε, με τον τρόπο και τη μέθοδο που εφαρμόστηκε, στο γενικό πρόγραμμα της γνωστής σειράς *Tabula Imperii Bizantini*.

43. Βλ. πλήρη βιβλιογραφική παραπομπή στη σημ. 42, εδώ.

44. Βλ. P. Soustal, *Die griechischen Quellen*, σ. 26-32.

45. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 33-34. Βλ. και Δ.Π. Δρακούλης, «Ο Συνέκδημος του Ιεροκλέους και η χαρτογράφησης του», *Πρακτικά 10ου Εθνικού Συνεδρίου Χαρτογραφίας, Ιωάννινα 12-15 Νοεμβρίου 2008*, σ. 1-23.

46. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 35-40. Βλ. και μετάφραση στα Νέα Ελληνικά από την Αλόη Σιδέρη, Αθήνα 31993.

47. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 41-43.

48. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 44. Βλ. και R. Henry, *Photius, Bibliothèque*, τόμ. 1-8, Paris 1959-77.

49. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 45-46. Βλ. και *Constantino Porfirogenito, De Thematribus*, έκδ. A. Pertusi, Città del Vaticano 1952.

Ευσταθίου Θεσσαλονίκης⁵⁰ και τη Γεωγραφία Συνοπτική του Γρηγορίου Βλεμμύδη⁵¹, ως τους «πορτολάνους»⁵² χάρτες της υστεροβυζαντινής περιόδου, είναι χρησιμότες ως μνείες, όπως και οι αναφορές των Βυζαντινών ιστορικών και χρονογράφων Προκοπίου⁵³, Ιωάννου Σκυλίτζη⁵⁴, Άννας Κομνηνής⁵⁵, Νικήτα Χωνιάτη⁵⁶, Γεωργίου Ακροπολίτη⁵⁷, Γεωργίου Παχυμέρη⁵⁸, Νικηφόρου Γρηγορά⁵⁹, Ιωάννου ΣΤ'

50. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 47-49. Βλ. και M. Van der Valk, *Eustathii Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, τόμ. 1-5, Leiden 1971-1995.

51. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 50.

52. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 51-57. Βλ. και Γ. Τόλιας, *Οι ελληνικοί ναυτικοί χάρτες. Πορτολάνοι 15ος-17ος αιώνας*, Αθήνα 1999. Πρβλ. *Ελληνικοί Πορτολάνοι*, Αθήνα 2000.

53. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 58-60. Βλ. και μετάφραση του *Υπέρ των Πολέμων* από τον Π. Ροδάκη, τόμ. 1-5, Αθήνα 1996. Βλ. και μετάφραση Claudio Maltreto, Αθήνα 2007 (φωτ. ανατ. έκδ. Paris 1662).

54. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 61-62. Βλ. και μετάφραση στα Νέα Ελληνικά Δ.Ι. Μούσουρας, Αθήνα 2006 (με σημειώσεις)· βλ. ακόμη, Ε. Τσολάκης, *Ιωάννου Σκυλίτζη, Σύνοψις Ιστοριών*, τόμ. Α', Αθήνα 2011.

55. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 63-69. Βλ. και D.R. Reinsch - A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias*, Berlin - N. York 2001. D.R. Reinsch, *Anna Komnene, Alexias*, Köln 1996, Berlin - N. York 2001 (γερμανική μετάφραση με σχόλια). Για τις μεταφράσεις στη Νέα Ελληνική, βλ. Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, αρχαίον κείμενον, εισαγωγή Ι. Παπαδοπούλου, μετάφραση σημειώσεις Ν.Κ. Κωνσταντοπούλου, Αθήναι 1938. Βλ., ακόμη, Άννης Κομνηνής, *Αλεξιάς*, τόμ. Α' Αθήναι 1971, τόμ. Β' και Γ' Αθήναι 1972 [Συμπληρωματικές εκδόσεις Διευθύνσεως Εκδόσεων Αρχηγείου Στρατού, 54]. Βλ. και Αλόη Σιδέρη, Άννα Κομνηνή. *Αλεξιάς*, τόμ. 1-2, Αθήνα 1990.

56. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 70. Βλ. και το κείμενο στην έκδοση I.A. van Dieten, *Nicetae Choniatae Historia*, Berlin - N. York 1975. Βλ., επίσης, γερμανική μετάφραση F. Gabler, στη σειρά *Byzantinische Geschichte* 7-9, Graz - Wien - Köln 1958· βλ. ακόμη, αγγλική μετάφραση από τον H.J. Magoulias, *The City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Detroit 1984.

57. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 71. Βλ. και το κείμενο στην έκδοση A. Heinsenber - P. Wirth, *Georgii Acropolitae opera*, Leipzig 1978. Μετάφραση του κειμένου στα Νέα Ελληνικά, βλ. Α. Δ. Παναγιώτου, *Γεώργιος Ακροπολίτης, Χρονική Συγγραφή*, Αθήνα 2003. Σπ. Ηλ. Σπυρόπουλος, *Γεώργιος Ακροπολίτης, Χρονική Συγγραφή, Θεσσαλονίκη* 2004. Βλ., ακόμη, R. Macrides, *George Akropolites, The History*, Oxford 2007 (αγγλική μετάφραση με εισαγωγή και σχόλια).

58. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 72-74. Βλ. και το κείμενο στην έκδοση A. Failler - V. Laurent, *Georges Pachymères. Relations historiques*, τόμ. 1-4, Paris 1984-2000 (κείμενο με γαλλική μετάφραση και σημειώσεις).

59. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 75-76. Βλ. J.L. van Dieten, *Nikephoros Gregoras. Romäische Gedichte*, τόμ. 1-5, Stuttgart 1973-2003 (γερμανική μετάφραση με σημειώσεις). Βλ., ακόμη, μετάφραση στα Νέα Ελληνικά, Δ. Μόσχος, *Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ιστορία, Α' περίοδος: 1204-1341 (κεφάλαια 1-11)*, Αθήνα 1997 (με σχόλια). Βλ., επίσης, Π. Βλαχάκος, *Νικηφόρος Γρηγοράς (φυσική γεωγραφία και ανθρωπογεωγραφία στο έργο του)*, Θεσσαλονίκη 2003.

Καντακουζηνού⁶⁰, Γεωργίου Σφραντζή⁶¹, Λαονίκου Χαλκοκονδύλη⁶² και των Χρονικών του Μορέως⁶³, των Ιωαννίνων⁶⁴ και των Τόκκων⁶⁵. Είναι, επιπλέον, σπουδαία η συμβολή των επισήμων εγγράφων των Βυζαντινών αυτοκρατόρων Βασιλείου Β'⁶⁶, Αλεξίου Γ'⁶⁷, Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου⁶⁸ και των Κομνηνοδουκάδων Μιχαήλ Α'⁶⁹, του αδελφού του Θεοδώρου⁷⁰ και του Θωμά Αγγέλου⁷¹.

Το κείμενο της διανομής των βυζαντινών εδαφών στους Λατίνους μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 (γνωστό ως *Partitio Romaniae*)⁷² και το χρυσόβουλλο του Συμεών Uroš προς τον Δούκα Ιωάννη Τζάφα Orsini (1361)⁷³ αποτελούν επίσης σπουδαίες πηγές για την περιοχή.

Τα έγγραφα τα εκκλησιαστικά που προέρχονται από το αρχείο του

60. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 83-90. Βλ. και το κείμενο στην ανατύπωση με επιμέλεια του Δ. Ζ. Σοφιανού, Αθήνα 2008. Βλ., ακόμη, G. Fatouros - T. Krischer, *Johannes Kantakouzenos, Geschichte*, τόμ. 1-2, Stuttgart 1982 (γερμανική μετάφραση με σημειώσεις).

61. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 121. Βλ. και το κείμενο του βραχύτερου χρονικού, R. Maisano, *Giorgio Sfranze, Cronaca*, Roma 1990 (με ιταλική μετάφραση). Βλ., ακόμη, αγγλική μετάφραση, M. Philippides, *The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphranzes, 1401-1477*, Amherst Mass. 1950 και μετάφραση στα Νέα Ελληνικά Δ. Μονιού, Γεωργίου Σφραντζή, *Βραχύ Χρονικό*, Αθήνα 2006 (κείμενο, μετάφραση και σχόλια).

62. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 122-124. Το κείμενο στην έκδοση E. Darkó, *Laonici Chalcocondylae Historia zum demonstrations*, 1:1-2, Budapest 1922-1923. Βλ. και N. Nicoloudis, *Laonikos Chalkokondyles. A Translation and Commentary of the "Demonstrations of Histories"*, Books I-III, Αθήνα 1996.

63. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 77-83. Για το κείμενο, βλ. και J. Schmitt, *The Chronicle of Morea*, London 1904 (φωτ. ανατ. Groningen 1967, Αθήνα 2003). Βλ. και J.M. Egea, *La Cronica de Morea*, Madrid 1996.

64. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 91-106. Στο «αρχαῖζον» κείμενο του Χρονικού (βλ. Α. Ι. Βρανούσης, *Χρονικά της μεσαιωνικής και τουρκοκρατούμενης Ηπείρου*, τόμ. Α', Εκδόσεις και χειρόγραφα, Ιωάννινα 1962) ως προστεθεί και η «δημώδης επιτομή» (βλ. Α.Ι. Βρανούσης, «Το Χρονικόν των Ιωαννίνων κατ' ανέκδοτον δημώδη επιτομήν», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών* 12 (1962), Αθήναι 1965, σ. 57-115).

65. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 107-120. Για το κείμενο, βλ. και G. Schirò, *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo*, Roma 1975 (με ιταλική μετάφραση). Θέκλα Σανσαρίδου-Hendrickx, *Ανωνύμου το Χρονικόν των Τόκκων. Έλληνες Ιταλοί, Άλβανοί και Τούρκοι στο Δεσποτάτο της Ηπείρου (14ος-15ος αιώνας). Η Κοσμοθεωρία του Άγνωστου Συγγραφέα*, Θεσσαλονίκη 2008.

66. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 125-129.

67. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 130.

68. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 140-150.

69. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 136-137.

70. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 138.

71. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 139-142.

72. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 131-135.

73. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 151-153. Βλ. και σημ.105 εδώ.

Μητροπολίτου Ναυπάκτου Ιωάννου Αποκαύκου⁷⁴ και του Αρχιεπισκόπου Αχρίδος Δημητρίου Χωματηνού⁷⁵, όπως το έγγραφο του Πατριάρχη Γερμανού Β'⁷⁶ για τη διευθέτηση ζητημάτων της Εκκλησίας της Ηπείρου μετά την αποκατάσταση των σχέσεων της με τη Νίκαια⁷⁷, συμπληρώνουν το μωσαϊκό των πηγών που ενισχύονται με τις αγιολογικές πηγές βιογραφιών αγίων (όπως του Αγίου Δονάτου⁷⁸, της Αγίας Θεοδώρας Άρτας⁷⁹, του Ιεριχώτη Νείλου⁸⁰ και του Αγιορείτη μοναχού Νήφωνος⁸¹).

Τέλος, οι μνείες των Επισκόπων που έλαβαν μέρος στις διάφορες συνόδους⁸² και τα σημειώματα των χειρογράφων που αναφέρονται στα μοναστήρια⁸³ δίνουν το σύνολο των περιεχομένων αναφορών στο έργο του P. Soustal, η χρησιμότητα του οποίου ως γενικότερου οδηγού είναι αδιαμφισβήτητη.

Ωστόσο, ένα corpus με σύγχρονη επιστημονική συγκρότηση και πληρότητα, όπως προτείνεται εδώ, παραμένει ως αίτημα και βασίζεται στα ακόλουθα νέα δεδομένα:

Α) Η έρευνα των πηγών παρουσιάζεται σήμερα ευρύτερη με την ένταξη στο γενικότερο πλαίσιο και νέου δημοσιευμένου υλικού βυζαντινού.

74. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 172-174. Ο Ιωάννης Απόκαυκος αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή για τη Δυτική Στερεά και την Ήπειρο κατά τις αρχές του 13ου αι., όχι μόνο για το δικό του συγγραφικό έργο [βλ. Β. Κατσαρός, «Ο Ιωάννης Απόκαυκος, ο 'σύγχρονος' Βυζαντινός λογοτέχνης», *Ναυπακτικά* 10 (1998-99) 515-522], αλλά και για το αρχείο των εγγράφων του κράτους της Ηπείρου κατά την εποχή του Θεοδώρου Δούκα, έγγραφα που συνέτασσε πιθανότατα ο ίδιος [βλ. V. Vasilievskij, «Epirotica Saeculi XIII iz pere piskij Joanna Navpaktskago», *Viz. Vrem.* 3 (1896) 233-299].

75. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 175-176. Για τον Δημήτριο Χωματηνό, βλ. τώρα *Demetrii Chomatani Ponemata Diaphora*, έκδ. Günter Prinzing, Berlin 2002.

76. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 177-178.

77. Για την εκκλησιαστική έριδα ανάμεσα στο κράτος της Ηπείρου και τη Νίκαια, βλ. A. Karpozelos, *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, Θεσσαλονίκη 1973.

78. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 161-164.

79. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 165-169.

80. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 170.

81. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 171. Οι προαναφερόμενοι βίοι αγνοούνται από την Gordula Scholz (*Graecia Sacra. Studien zur Kultur des mittelalterlichen Griechenland im Spiegel hagiographischer Quellen*, Frankfurt am Main 1997, σ. XVII-XXIII), ενώ περιέχονται άλλα αγιολογικά κείμενα, όπως π.χ. ο Λόγος εις τον Άγιον Βάρβαρον του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη [έκδ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας* 1 (1891) 405-420· βλ. και Δ. Α. Ζακυθινός, *Τόμος εις Μνήμην Κ.Ι. Αμάντου*, Αθήναι 1960, σ. 438-453] ή ο βίος του Ηλία του Σπηλαιώτου (έκδ. C. Rossi, *Taibbi, Vita di Sant' Elia il Giovane*, Palermo 1962).

82. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 154-160. Βλ. και *Ηπειρος*, ό.π., σ. 184-185, 188-189, 194-195.

83. Βλ. P. Soustal, ό.π., σ. 179-182.

ντινών κειμένων.

Β) Η έναρξη και δυτικών πηγών της μεσαιωνικής περιόδου, όπως προκύπτουν από τη νεότερη έρευνα⁸⁴, είναι επιβεβλημένη.

Γ) Η ενσωμάτωση στις γραπτές μαρτυρίες και των επιγραφικών δεδομένων, του επιγραφικού δηλαδή *corpus*⁸⁵, εντάσσεται στο πλαίσιο αυτό, περιλαμβάνοντας ακόμη και τις επιγραφές των μολυβδοβούλων⁸⁶, που βρέθηκαν στην περιοχή⁸⁷.

Η συμπερίληψη των κειμένων με τον απαραίτητο επιστημονικό σχολιασμό και την πλήρη βιβλιογραφική τεκμηρίωση αφενός δείχνει ολοκάθαρα την εικόνα των δεδομένων του πηγολογικού υλικού, αφετέρου οδηγεί στον έλεγχο των απόψεων που διατυπώθηκαν κατά καιρούς από ειδικούς και τρίτον συμβάλλει στην αποκρυστάλλωση των πλήρως αποδεκτών απόψεων πάνω σε ζητήματα που προβληματίσαν τους ερευνητές και οδήγησαν σε ασφαλή συμπεράσματα ή αποτυπώνει τους μετέωρους προβληματισμούς που επιζητούν περαιτέρω έρευνα.

Παραδείγματα:

α) Στο κείμενο της *Partitio Romaniae*⁸⁸ παραδίδεται το πόρισμα που αφορά στην περιοχή της Δυτικής Στερεάς Ηπείρου: «*Nicopola, cum pertinentia de Arta, de Achello, de Anatolico, de Lesianis et de ceteris archondorum et monasteriorum*».

Ο Διονύσιος Ζακυθηνός προβληματίστηκε ως προς την ταύτιση της τοπωνυμίας *Λεσιανά* και γράφει: «Περί των Λεσιανών, ο *Tafel* σημειώνει ότι εν τη γνωστή αναγραφή τη φερομένη υπό τον τίτλον «Όσαι των πόλεων εν τοις ύστερον χρόνοις μετωνομάσθησαν», γράφονται *Αιτωλία τα Λεχώνια* (εν τη εκδόσει του *Ιεροκλέους* υπό *A. Burckhardt*, σ. 64 και 66), δεν αγνοεί όμως το χωρίον του *Χρονικού* του *Μορέως* (στ. 8881), όπου μνημονεύεται τοπωνύμιον *τα Λεσιανά* (*Tafel* και *Thomas*, ένθ' ανωτ. <*Urkunden*, τόμ. Α'), σ. 471, σημ. 2). Περί τούτου ασφαλώς γίνεται λόγος εν τη *Partitio Romaniae*. Ως παρατηρήθη, ουδέτερον των σήμερον γνωστών ομωνύμων χωρίων του νομού *Ιωαν-*

84. Βλ. Σπ. Ν. Ασωνίτης, *Το Νότιο Ιόνιο κατά τον Όψιμο Μεσαίωνα. Κομητεία Κεφαλληνίας, Δουκάτο Λευκάδας, Αιτωλοακαρνανία*, Αθήνα 2005, σ. 19-36.

85. Είναι ανάγκη να συγκροτηθεί ένα *Corpus* των επιγραφών της Μεσαιωνικής Ηπείρου, κατά τα πρότυπα των Συλλογών που πραγματοποιήθηκαν ήδη σε άλλες περιοχές του Ελλαδικού χώρου.

86. Βλ., για παράδειγμα, *Ηπειρος*, ό.π., εικ. 145-148 και 152.

87. Στην Επισκοπή Μάστρου, για παράδειγμα, το παλαιότερο εύρημα συνοδεύεται τώρα από ένα νεότερο, που βρέθηκε κατά τις πρόσφατες εργασίες συντήρησης του μνημείου.

88. Βλ. Α. Carile, «*Partitio terrarum imperii Romaniae*», *Studi Veneziani* 7 (1965) 125-305.

νίνων και της επαρχίας Τρικάλων δύναται να ταυτισθή προς το ημέτερον, κείμενον προφανώς νοτίως της Αρτης»⁸⁹.

Στο κείμενο του Ζακυθηνού μνημονεύονται τέσσερις πηγές που αναφέρονται στο τοπωνύμιο Λεσιανά: α) Η *Partitio Romaniae*, β) Το Χρονικό του Da Canale (*Nicopola, con les partinenses de arta et de Achello et de Lesianis, et de totes les archandries et mostieres*) [Tafel & Thomas, αυτόθι, σ. 494], γ) Το κείμενο εν τη εκδόσει του Ιεροκλέους (ό.π.) και δ) Το Χρονικόν του Μορέως (στ. 8881) [Π. Κολονάρος, εν τη εκδόσει του Χρονικού του Μορέως, σ. 357, σημείωση]⁹⁰.

Για το τοπωνύμιο Λεσιανά λοιπόν και μόνο, τέσσερις πηγές και τέσσερις ερευνητές προσπαθούσαν να ταυτίσουν, ανεπιτυχώς, τη θέση ακριβώς της περιοχής (επισκέψεως). Όμως για τον γνώστη της περιοχής, τα Λεσιανά εντοπίζονται ακριβέστατα στην περιοχή του κάμπου του Λεσινίου (Λεσίνι)⁹¹.

β) Στο κείμενο του Μητροπολίτου Ναυπάκτου Ιωάννου Αποκαύκου παραδίδεται: «Ὁ ἀπὸ μικρᾶς Βαγενετίας, χωρίον Βρεστίανες, Θεόδωρος ὁ Βοδινόπουλος, προσελθὼν ἡμῖν ἀφηγήσατο, ὡς καταλαβόντος τοῦ ἐνεστῶτος χειμῶνος ἄλευρα, καθὼς ἔστιν ἔθος ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, μετεκόμιζε πρὸς τὰ χθαμαλότερα μέρη καὶ συνοροῦντα τῷ θέματι των Νικοπολιτῶν, ἔνθα παραχειμάσαι ἔμελλε, μετὰ τῶν προϊόντων βοσκημάτων αὐτῷ...»⁹².

Ἐχει απασχολήσει βασανιστικά την έρευνα η ιστοριογεωγραφική τοποθέτηση των ορίων της *Βαγενετίας*⁹³. Στο χωρίο του Αποκαύκου αναφέρεται η *Μικρά Βαγενετία*. Σε συνδυασμό με το χωρίο *Βρεσθίανες* (το οποίο ο μακαρίτης Γεράσιμος Ηρ. Παπατρέχας ταύτισε με τη *Βρίστιανη*⁹⁴, σπουδαίο μεσαιωνικό χωριό, εγκαταλελειμμένο σήμερα, αλλά σημαντικός χώρος για την αρχαιολογική έρευνα) και τον προσδιορισμό *Τα κατώτερα του θέματος των Νικοπολιτῶν* οδηγούμαστε να ταυτίσουμε ένα τμήμα της Βαγενετίας πολύ χαμηλότερα από τη γε-

89. Βλ. Δ. Ζακυθινός, «Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τῷ βυζαντινῷ κράτει», *ΕΕΒΣ* 21 (1951) 195-196.

90. Βλ. Δ. Ζακυθινός, ό.π., σ. 195.

91 Βλ. Β. Κατσαρός, «Μια ακόμη μαρτυρία για τη βυζαντινή Μονή του Κρεμαστού», *Κληρονομία* 12 (1980) 369 σημ. 15 κ.α.

92. Βλ. Sophr. Pétridès, «Léttres et autre documents inédits», *Izvestija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopole*, 2-3, 14 (Sofija 1909).

93. Βλ. Αικ. και Σπ. Αδραχάς, «Παρατηρήσεις για τα όρια και τους οικισμούς της Βαγενετίας», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Αθήνα 1992, σ. 241-243.

94. Βλ. Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, «Βυζαντινός Οικισμός Βριστιανά», *Ιστοριογεωγραφικά* 6 (1995-1996) 131-134.

ωγραφική περιοχή που πιστευόταν ως σήμερα τα όριά της⁹⁵. Η ονομασία *Μικρά Βαγενετία*⁹⁶ χαρακτηρίζει όντως ένα μικρό μέρος της περιοχής που κάλυπτε η κύρια έκταση της *Βαγενετίας*. Ταυτόχρονα όμως προκύπτει ένας παράλληλος προβληματισμός που συνδέεται με την περιοχή, ο γεωγραφικός προσδιορισμός της *Μικράς Βλαχίας* που αναφέρεται και στον Απόκαυκο και στο Μέγα Χρονικόν του Ψευδο-Σφραντζή (έκδ. Βόννης, σ. 414). Τη *Μικρά Βλαχία* η έρευνα⁹⁷ ταύτιζε με την *Βελεχατουΐα*, τη μικρή περιοχή των Βλάχων. Η *Βελεχατουΐα* αναφέρεται, επίσης, στην *Partitio Romaniae*⁹⁸. Και γι' αυτήν υπήρξε αγωνιώδης προσπάθεια να ταυτιστεί με τους περί τη Ναύπακτο ορεινούς όγκους και, ακόμη ψηλότερα, ένθεν κακείθεν του ποταμού Μόρνου (αρχ. Δάφνου), κοντά στο Λιδορίκι⁹⁹. Όντως η *Βελεχατουΐα* συνδέεται με τους ορεινούς όγκους που χαρακτηρίζονται ως τόπος κατοικίας και δραστηριότητας των Βλάχων. Αλλά δεν περιορίζεται μόνο στην περί τη Ναύπακτο χώρα ή *Μικρά Βλαχία*, με την οποία η Αικ. και ο Σπ. Αδραχάς συνταυτίζουν τη *Βελεχατουΐα*. *Μικρά Βλαχία* είναι η περιοχή που αποκόπτεται από τη *Μεγάλη Βλαχία* και η αποκοπή αυτή φαίνεται να γίνεται με γεωφυσικό διαχωρισμό, την κορυφογραμμή των ακροκεραυνίων ορέων¹⁰⁰, όπως η *Μικρά Βαγενετία* διακρίνεται από τη *Μεγάλη Βαγενετία* με τη μεσολάβηση του Αμβρακικού¹⁰¹.

Είναι και στο παραπάνω απόσπασμα ευκολονόητος ο προβληματισμός που αναπτύσσεται με αφορμή τις νύξεις και τους υπαινιγμούς ή τη μη «ευανάγνωστη» παράδοση ενός κειμένου.

γ) Είχε διατυπωθεί η άποψη ότι η γειτνιάζουσα Μονή της Παναγίας «Τριμητούς» μπορεί να ταυτιστεί με την περίφημη Μονή των Ερημιτών¹⁰². Η πηγή που βάσισε την πιθανότητα ταύτισης ο Π.Λ. Βοκο-

95. Βλ. Β. Κατσαρός, «Ειδήσεις για τους Βλάχους από το έργο του μητροπολίτου Ναυπάκτου Ιωάννου Αποκαύκου. Ζητήματα συμβίωσης ρωμαϊζόντων με ελληνίζοντες στη Μικρά Βλαχία», *Σπαράγματα Βυζαντινοσλαβικής Κληρονομιάς. Χαριστήριο Τόμος στον καθηγητή Ιωάννη Χρ. Ταρνανίδη*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 297, σημ. 79.

96. Αυτόθι.

97. Βλ. Αικ. και Σπ. Αδραχάς, «Βελεχατουΐα», *Ροδωνιά. Τιμή στον Μ.Ι. Μανούσακα*, τόμ. Α', Ρέθυμνο 1994, σ. 37-44.

98. Βλ. Β. Κατσαρός, «Ειδήσεις για τους Βλάχους», ό.π., σ. 295 κ.ε.

99. Ό.π., σ. 295-299.

100. Ό.π., σ. 300.

101. Ό.π., σ. 279-304 και ιδίως σ. 296-300.

102. Βλ. Π.Λ. Βοκοτόπουλος, *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στη Δυτική Ελλάδα και την Ήπειρον από τον τέλους του ζ' μέχρι το τέλος του ι' αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 290. Στην επανέκδοση του βιβλίου, ο Π.Λ. Βοκοτόπουλος φαίνεται να προβληματίζεται επί του θέματος, ό.π., 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 235.

τόπουλος ήταν ένα σημείωμα του κώδικα Αθηνών 1377, το κείμενο του οποίου είναι το εξής: «Σταυροπήγιον τοῦ καινιζομένου - ἐκ βάθρων εὐκτηρίου οἴκου - ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἄνω Δυνάμεων ἐν τῷ θέματι τῶν Νικοπολιτῶν διακειμένῳ χωρίῳ τῆς Πτέρης, ἀναγεγραμμένον παρὰ τοῦ εὐλαβεστάτου ἱερομονάχου καὶ καθηγουμένου τῆς σεβασμίας μονῆς τῶν ἐρημιτῶν Βαρθολομαίου, τοῦ ἐπονομαζομένου Σανιάνου. - Ἀγιασθὲν παρὰ Γερμανοῦ τοῦ ἀγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐπὶ τῆς Βασιλείας τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων ἡμῶν Ἰωάννου καὶ Εἰρήνης, ἔτει 'Ζψμζ' (=1238 μ.Χ.), μηνὶ Φεβρουαρίῳ ἰνδικτιῶνος α'»¹⁰³

Ο P. Soustal αναζήτησε, ορθῶς, τὴ θέση τοῦ ναοῦ τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ στο τοπωνύμιο Αἰ-Ταξιάρχης, 25 χλμ. πρὸς Βορρά της Ἀρτας¹⁰⁴. Καθὼς ὁμως τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Συμεὼν Ὑποῦ ἀναφέρεται σε τοπωνύμια τοῦ θέματος Βαγενετίας, δηλαδὴ τῆς περιοχῆς κυρίως τῆς Θεσπρωτίας «ἐν τῷ θέματι Βαγενετίας χωρίον τὴν Σελιανήν, τοὺς Κορτούς, τὸ Δοχώριν, τοὺς Βαριάδας σὺν τῇ τοῦ Βοδέση, τὸν Στύλον τοῦ Ἐρημίτου μετὰ τοῦ Μαυροποταμοῦ, τὸν Πρινέα, σὺν τὸν Κακὸν Πηλὸν καὶ τῆς Ἠγουμενίτζας»¹⁰⁵, ἀποσύνδεσα τὴν ταύτιση τῆς μονῆς τῶν Ἐρημιτῶν ἀπὸ τὴν ονομασία «Τριμητοῦ». Ἀν ἀποκαταστήσει κανεὶς τὴ στίξη τοῦ κειμένου καὶ συνδυάσει τὴν ταύτιση τῶν τοπωνυμίων, τὰ ὁποῖα ἐντάσσονται στο σύνολό τους στὴν περιοχή τῆς Θεσπρωτίας, τότε ἡ ἀναφορὰ «τοῦ Ἐρημίτου μετὰ τοῦ Μαυροποταμοῦ» (δηλαδὴ τοῦ Ἀχελώου) τοποθετεῖ τὴν ομώνυμη μονὴ στὴν Ἠπειρο καὶ ὄχι στὴν ἀπομακρυσμένη περιοχή τῆς Παναγίας Τριμητούς. Ἡ ἐξήγηση βέβαια βρίσκεται στὴ λαϊκὴ ἐκφραση τῆς τοπωνυμίας: δηλαδὴ ἡ Παναγία τοῦ Τρικόρφου (τρεις μύτες), ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα¹⁰⁶.

δ) Μία ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου - ποὺ μνημονεύει τὸν θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Ἀχελώου Εὐσταθίου - μας βοηθᾷ νὰ ταυτίσουμε τὴν ἐδρὰ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀχελώου ποὺ ἦταν ἀφιερωμένη στὸν Πρόδρομο: «Ἀπεβίω γὰρ ὁ καλὸς Ἀχελώου κατὰ τὴν ἁγίαν καὶ Μεγάλην Παρασκευήν... ἡμῖν δὲ τὴν ἑορτὴν εἰς πένθος μετέβαλεν. Διὸ ἐνθυμήθητι μὲν ὅτι καὶ αὐτὸς τεθνήξῃ ποτὲ καὶ δὸς τῷ Θεῷ καὶ τῷ βαπτιστῇ τοῦ

103. Βλ. Β. Κατσαρός, «Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῶν Προβλημάτων Βυζαντινῆς Τοπογραφίας στὴ Δυτικὴ Στερεὰ (12ος-13ος αἰ.). Πηγές καὶ δεδομένα», *Βυζαντινά* 13 (1985) 1530-1531.

104. Βλ. P. Soustal, *Die griechischen Quellen*, σ. 181 σημ. 2.

105. Βλ. Α. Μουστοξύδης, *Ελληνομνημῶν ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά*, φύλλ. 1-12 (1843-1853), φωτ. ἀνατ. Ἀθήνα 1965, σ. 507. Πρβλ. Miklosich-Müller, *Acta et Diplomata*, τόμ. IV, σ. 126-129. Α. Soloviev - V. Mošin, *Grčke povelje Srpskih Vladara*, σ. 230-239.

106. Βλ. Β. Κατσαρός, ὁ.π., σ. 1532.

Χριστού την των υπό την αὐτοῦ ἐκκλησίαν καὶ φυλακὴν καὶ συντήρησιν»¹⁰⁷. Η επιστολή αυτή απευθύνεται στον «μεγαλυπέροχον δούκα της επισκέψεως Αχελώου» που διατελούσε «μεσάζων» στον Θεόδωρο Δούκα¹⁰⁸ και η θέση του ήταν εκεί που έδρευαν οι θρησκευτικές και πολιτικές αρχές, δηλαδή στο «κάστρον του Αχελώου». Σύμφωνα με πολλές ενδείξεις, η ταύτιση της επισκοπής Αχελώου με την εκκλησία του Αγίου Ιωάννου του Ρηγανά στον λόφο *Επισκοπή* πλάι στον Αχελώο¹⁰⁹ και ανάμεσα στα χωριά Κατοχή και Μάστρου θεωρήθηκε πιθανή. Το χωρίο της επιστολής του Αποκαύκου μάς επιβεβαιώνει ότι ο ναός ήταν αφιερωμένος στον «Βαπτιστή του Χριστού» και μια επιγραφή που συνδέεται με το όνομα του «δεσπότη Θεοδώρου και του αδελφού του Κωνσταντίνου»¹¹⁰ ισχυροποιεί την άποψη ότι η έδρα της επισκοπής Αχελώου είναι πράγματι στο λόφο *Επισκοπή*, εκεί που κατά τη μεταβυζαντινή εποχή τοποθετείται το «χωρίον Αχελώος»¹¹¹. Τι άλλο χρειάζεται για την απόλυτη ταύτιση;

Μολαταύτα, ο Αθαν. Δ. Παλιούρας επιχείρησε να μεταθέσει την έδρα της επισκοπής στην τοποθεσία που βρισκόταν η παλαιοχριστιανική βασιλική των Οχθίων στη δυτική όχθη του Αχελώου¹¹², για να τη φέρει κοντά στο Αγρίνιο! Με την ίδια λογική και η βασιλική της Μ. Χώρας¹¹³ θα μπορούσε να θεωρηθεί η έδρα της επισκοπής. Βοηθούν όμως τέτοιου είδους επιχειρήματα μπροστά στη βρώσα πραγματικότητα;

Θα μπορούσα να συνεχίσω και να αναφέρω πολλά και ποικίλα τέτοια παραδείγματα που μόνο με τη συστηματική οργάνωση και επιστημονική σπουδή των κειμένων είναι δυνατό να αποκατασταθούν

107. Βλ. Sophr. Pétridès, ό.π., σ. 72, II, στίχ. 8.

108. Βλ. Σ.Κ. Κίσσας, «Σχόλια σ' ένα σιγίλλιο του Ιωάννου Αποκαύκου, μητροπολίτη Ναυπάκτου», *Αφιέρωμα στη Μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 175-188.

109. Βλ. Π.Α. Βοκοτόπουλος, ό.π., σ. 11-20.

110. Βλ. Β.Κ. Κατσαρός, «Λόγια στοιχεία στην επιγραφική του 'Δεσποτάτου'. Λόγιοι και διανοούμενοι κατά τον 13ο αι. στην Ήπειρο με βάση τις έμμετρες επιγραφές του χώρου», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο Ηπείρου, Αρτα 27-31 Μαΐου 1990*, Αρτα 1992, σ. 351-353.

111. Βλ. Χ.Δ. Χαραλαμπίδης, *Συνοπτικό διάγραμμα για τη συγγραφή της εκκλησιαστικής ιστορίας της Ναυπάκτου (300;-2000)*, Αθήνα 2000, σ. 24, σημ. 56, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

112. Βλ. Αθαν. Δ. Παλιούρας, «Αχελώος: αναζητώντας μια χαμένη πόλη και μια επισκοπή», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, ό.π., τόμ. Β', Αγρίνιο 2004, σ. 503-507. Στο δημοσίευμα αυτό αγνοείται η σχετική με το πρόβλημα βιβλιογραφία, η οποία παρατίθεται στην επόμενη σημείωση.

113. Βλ. Β.Κ. Κατσαρός, «Παρατηρήσεις σε παλαιοχριστιανικές βασιλικές με φάσεις βυζαντινής περιόδου στη Δυτική Στερεά Ελλάδα», *Κληρονομία* 13 (1981) 450-453.

οι σχέσεις των αλληλοδιασταυρουμένων πληροφοριών, με τη συγκέντρωση επί των πηγών όλων των επιστημονικών δεδομένων, σχολίων και απόψεων, ένα ζήτημα που με απασχολεί εδώ και πολλά χρόνια.

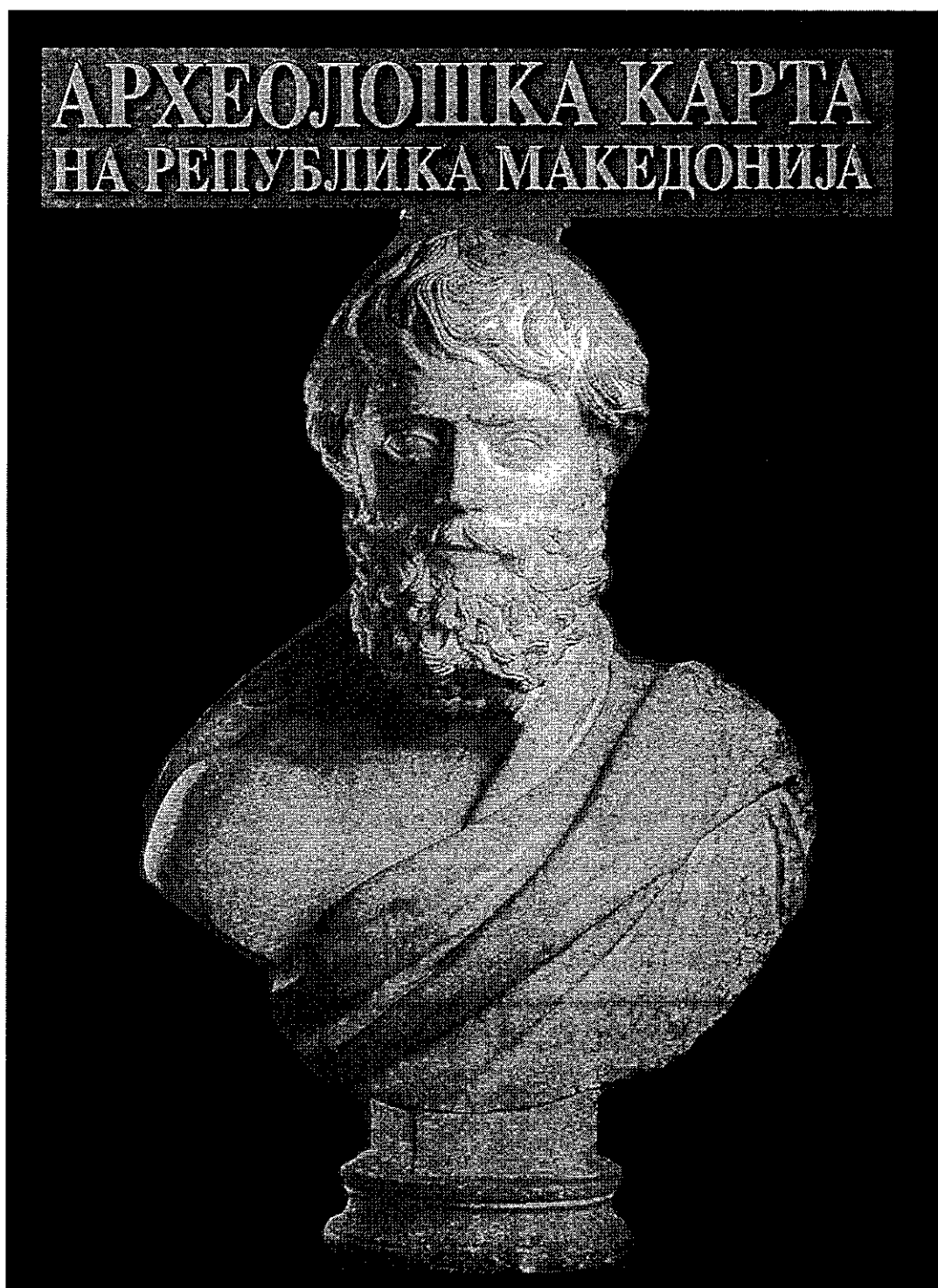
Ως προς την κατάταξη του υλικού, η σύγχρονη τεχνολογία προσφέρει αρκετές λύσεις, που διευκολύνουν τη χρησιμότητα ενός τέτοιου εγχειρήματος με τους εύκολα κατασκευασμένους πίνακες και τα ευρητήρια. Ένα παράδειγμα είναι διδακτικό: η αναφορά του Κάστρου Ευλοχού - Βλοχού¹¹⁴ γίνεται σε διάφορες πηγές. Η συγκέντρωση, η παράθεση, ο ακριβής επιστημονικός σχολιασμός με τη σχετική τεκμηρίωση παρέχει την πλήρη εικόνα των δεδομένων που διαθέτουμε για το Κάστρο και την περιοχή. Ανάλογη εργασία πραγματοποίησε η Ευαγγελία Ελευθερίου στην πρόσφατη διδακτορική διατριβή της, ακολουθώντας τις διαδρομές του Πορθητή Μωάμεθ στην Πελοπόννησο στην πρώτη και τη δεύτερη εκστρατεία του στον Μοριά¹¹⁵. Η διείσδυση σε άβυσσους και ξεχασμένα χωριά μέσα από απάτητους πια δρόμους και μονοπάτια προσέφερε ένα πλουσιότατο υλικό. Η πλαίσιωση των πηγών με πηγών με παραστατικούς χάρτες και φωτογραφικό υλικό δίνει την εικόνα μιας σύγχρονης προσέγγισης ενός χώρου με οριζόντιες και κάθετες τομές στην πολιτισμική ανθρωπογεωγραφία του, με βάση τα κείμενα, τα μνημεία και τα ποικίλα γεγονότα που συνέβησαν στον χώρο και στα κατάλοιπα του χωροχρόνου τους. Η Δυτική Στερεά προσφέρεται για κάποιο τέτοιο επιστημονικό συστηματικό εγχείρημα.

Η μελέτη της Δυτικής Στερεάς (αρχαιολογική, ιστορική ή ιστοριογεωγραφική) στηρίχτηκε ασφαλώς στις πληροφορίες που προέρχονται από τη βασική διάκριση των πηγών (γεγονότα, μνημεία, κείμενα) απομονώνοντας τα δεδομένα από τη σύνολη παρουσία των πηγών. Λίγες ήταν οι προσπάθειες που αποσκοπούσαν στη συγκέντρωση όλων των πηγών που φωτίζουν την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής. Ανάμεσά τους και σε αναφορά προς τον ελληνικό Μεσαίωνα το έργο του P. Soustal υπήρξε πρωτοποριακό για ολόκληρη την περιοχή της Ηπείρου (Vetus και Nova) και κάλυψε τους αιώνες που συνταυτίζονται με τη χιλιόχρονη παρουσία του Βυζαντίου στον ιστορικό χώρο της παγκόσμιας ιστορίας. Ωστόσο ο περιορισμένος χώρος της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας, με την αλματώδη ανάπτυξη της έρευνας

114. Φώτιος Α. Παπασαλούρος, ό.π. (σημ. 15 εδώ).

115. Βλ. Ευαγγελία Ελευθερίου, *Η κατάκτηση της Πελοποννήσου από τον Μωάμεθ Β'. Οι Οθωμανικές εκστρατείες του 1458 και 1460 στην Ανατολική Πελοπόννησο*, διδ. διατριβή, τόμ. Α', Β¹, Β² και Γ', Σπάρτη 2011.

στην ιστορία και την αρχαιολογία κατά τις τελευταίες δεκαετίες, συνδέεται και με φιλολογικά (δηλαδή γραπτά και παραδόσεις) κείμενα που αποτελούν μια συστηματικότερη προσέγγιση. Σκοπός αυτής της ανακοίνωσης είναι να ανιχνευθούν αυτά τα κείμενα και να εξεταστούν τα προβλήματα που συνδέονται με την προέλευση και τη γνώση των συγγραφέων για τους τόπους, τους πρωταγωνιστές ή τα γεγονότα που μας παραδίδουν. Η ανάγνωση αυτή επιτρέπει να αναπλαστεί η εικόνα που είχαν σχηματίσει οι Βυζαντινοί (ή οι άνθρωποι του Μεσαίωνα) για την περιοχή και τους ανθρώπους που έζησαν και δημιούργησαν σε αυτόν τον τόπο. Η συνολική θεώρηση των δεδομένων της Ιστορίας, της Αρχαιολογίας και των φιλολογικών πηγών είναι δυνατό να αποτυπωθεί σε ένα Σύγχρονο Λεξικό Ιστορικής και Μνημειακής Χωρογραφίας κατά το πρότυπο παρομοίων προγραμμάτων γειτονικών μας χωρών, Λεξικό που θα περιλάβει τόσο τον χώρο της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας, όσο και τον ευρύτερο χώρο της Μεσαιωνικής Ηπείρου.

Εικ. 1

ΜΑΚΕΔΟΝΣΚΑ ΑΚΑΔΕΜΙЈА НА НАУКИТЕ И УΜΕΤНОСТИТЕ

МУЗΕЈ НА ΜΑΚΕΔΟΝИЈА – ΑΡΧΕΟΛΟШКИ ΟΔДЕЈ

**ΑΡΧΕΟΛΟШКА ΚΑΡΤΑ
ΝΑ РΕПУБЛИКА ΜΑΚΕΔΟΝИЈА**

Том II

Скопје 1996

Ек. 2

Бели Мост, населба од железното време. На 3 km источно од селото, на десниот брег на Стара Река, во подножјето на ридот Марков Манастир, во нивите на Т. Танков, Л. Велков, М. Митрев и Р. Петков се наоѓаат фрагменти од керамички садови со груба фактура, рачно работени. Поголема концентрација на археолошки материјал има во непосредната близина на средновековниот мост, и тоа од двете страни на патот за селото Петрово. Површински наоди се чуваат во Музејот во Гевгелија. (Ж.В., М.И.)

Болница, населба од доцноантичкото време. По површината на селската утрина што се наоѓа на околу 3 km северно од селото се среќаваат фрагменти од керамички садови, тегули, имбрекси и многу кршен камен. (Ж.В., М.И.)

Винова Нива, градиште од доцноантичкото време. На 700 m југозападно од селото, на висок доминантен рид со зарамнето плато, чии димензии изнесуваат 120 x 100 m, се гледа трасата на темели од масивен одбранбен бедем. По површината има грамади од градежен камен, а фрагментите од керамика се спорадични. (Ж.В., М.И.)

Главата, населба од доцноантичкото време. На 500 m од селото, на левиот брег на Петрушка Река, во нивата на Илија Стојановски, на флувијална тераса што зафаќа површина од 250 x 150 m се гледаат грамади од речен камен, како и градежен материјал. По површината се среќаваат фрагменти од керамички садови и питоси. Наодите се чуваат во Музејот во Гевгелија.

Mikulić I., TIR, 101. (Ж.В., М.И.)

Лесков Дол, населба од доцноантичкото време. На 4 km западно од селото, на левиот брег на Лесков Дол, а на 1 km од утоката на Стара Река, во нивите на К. Ѓуров, Ѓ. Мицев и С. Мицев се гледаат темели од повеќе објекти, грамади од речен камен, како и фрагменти од керамички садови и питоси. (Ж.В., М.И.)

Пресек – Марков Манастир, населба од доцноантичкото време – рефугиум. На 2 km југозападно од селото, во нивата на Т. Танчев има грамади од градежен камен, а наместа се гледаат и темели од објекти. По површината се среќаваат фрагменти од керамички садови и питоси.

Mikulić I., TIR, 101. (Ж.В., М.И.)

Св. Атанасија, средновековна црква и некропола. Во селото постојат остатоци од сакрален објект граден од камен и варов малтер. Во непосредната близина се откриени и камени плочи од гробни конструкции. (Ж.В., М.И.)

Св. Марко – Градиште, средновековно градиште. Се наоѓа на 4 km североисточно од селото, високо над десниот брег на Стара Река. На височинката со

мало зарамнето плато, пристапно само од западната страна, се гледаат грамади од кршен камен. Одредени елементи укажуваат на фортификација. (Ж.В., М.И.)

13. ПРДЕЈЦИ

Бистерна, населба од неолитското и римското време и средновековна црква со некропола. На 500 m северозападно од селото, во плантажите на „Винојуг“ од Гевгелија, на површина од околу 2 хектара се откриени делови од овални јами со пречник од 1,5-2 m и длабочина од 0,80-1,20 m, во кои се најдени фрагменти од керамички садови со груба фактура и рачно работени, како и камени и кремни орудија. На поголем дел на локалитетот се среќаваат фрагменти од керамички садови, питоси, тегули и имбрекси, архитектонска пластика, а најден е и дел од надгробна стела. Исто така, констатирани се и траги од објекти градени од кршен камен и тегули, поврзани со варов малтер, мозаични подови, керамички тубулуси и суспензурни. Во долиниот дел на плантажата е откриена и поголема еднокорабна црква со траги од фрескоживопис. Масивните ѕидови на објектот се градени од кршен камен и варов малтер. Наодите се чуваат во Музејот во Гевгелија.

Mikulić I., TIR, 103. (Ж.В., М.И.)

Ветка Црква, сакрален објект од римското време. На североисточната периферија на селото, во непосредната близина на прутата Скопје-Гевгелија се среќаваат грамади од градежен камен и фрагменти од мермерна архитектонска пластика со различна

Ветка Црква, с. Прдејци. – Мермерно торзо од римското време

Тумбите, населба од неолитското време. Од двете страни на патот Градско-Прилеп, на 20-тиот km, на простор од 100 x 100 m се наоѓаат фрагменти од керамички садови со фина и груба фактура, како и орудија од камен и кремен. (Ж.В.)

36. РЕСАВА

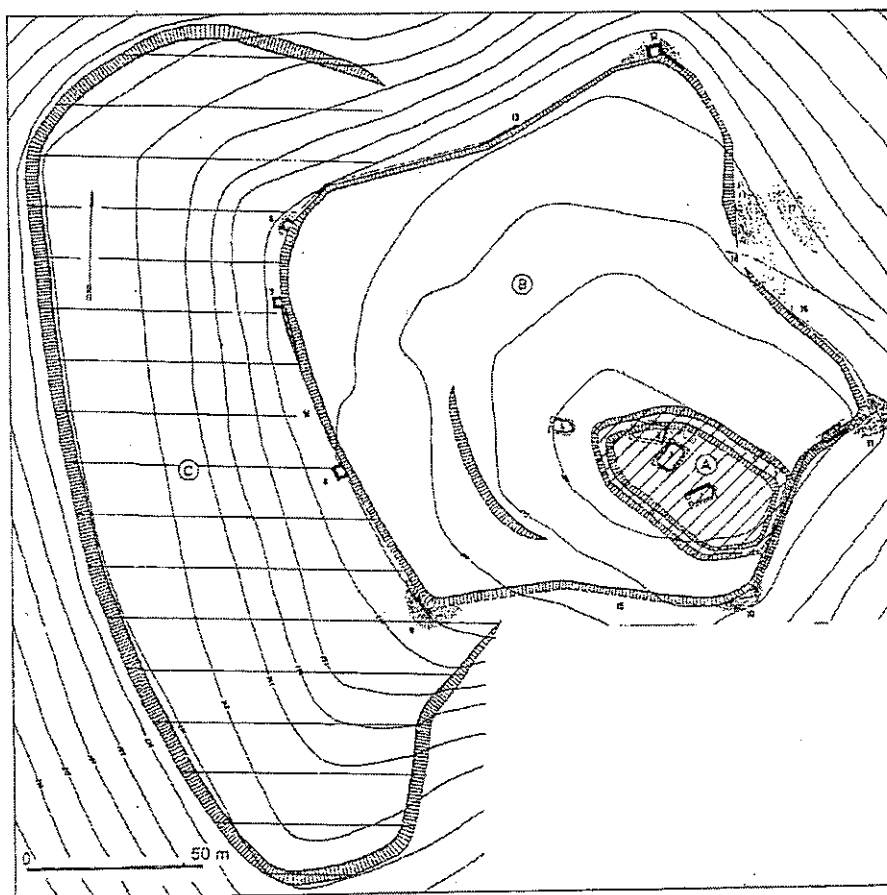
Големи Лозја, некропола од доцноантичкото време. На 500 m јужно од селото и на 400 m северно од локалитетот Градот се констатиран гробови „на две води“ градени од тегули и гробови од камени плочи – цисти.

Микулчиќ И., 1975б, 19; Mikulčić, TIR, 109. (Ж.В.)

Градот – Тиквеш Град, утврдена населба и некропола од раноантичкото време, римското време и

средниот век. Се наоѓа западно од селото, на височинка која некогаш се издигала високо над коритото на Црна Река, а денес претставува остров во водите на акумулационото Тиквешко Езеро. Видливи се остатоци од масивни бедеми со повеќе фази на градба, а во внатрешноста темели од архитектонски објекти. На површината има множество фрагменти од керамички садови, предмети од метал, монети и друг археолошки материјал, што упатуваат на интензивно и долго живеење. На југозападниот дел на теренот се откриени повеќе гробови од камени плочи – тип циста. Наодите се чуваат во Музејот и галерија во Кавадарци и во Музејот на Македонија во Скопје.

Keramidžiev A., 1960, 106-110; Keramidžiev A., 1961v, 121-124; Keramidžiev A., Mikulčić I., 1967, 185-186; Микулчиќ И., 1971б, 269-285. (Ж.В.)

Градот – Тиквеш Град, с. Ресави. – Населба од раноантичкото време и средниот век (И.М., В.Л.)

Πιν 4 - Δείγμα Αρχαιολογικού-τοπογραφικού Λεξικού
της Ακαδημίας επιστημών της FYROM (σελ. 156 του Β'τόμου)

ACADEMIA SCIENTIARUM SERBICA

SEORSUM EDITA

Lib. CCXLI

INSTITUTUM BYZANTINUM

Lib. III

Recensente

GEORGIO OSTROGORSKY

FONTES BYZANTINI
HISTORIAM POPULORUM JUGOSLAVIAE
SPECTANTES
TOMUS I

Serbocroatice interpretati et commentariis ornati

ab

P. BARIŠIĆ, M. RAJKOVIĆ, B. KREKIĆ, L. TOMIĆ

Approbatum inprimi in I sessione Sectionis studiorum socialium ASS 19 II 1955

BEOGRAD
1955

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА CCXLI

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ

КЊИГА 3

Уредник

Академик ГЕОРГИЈЕ ОСТРОГОРСКИ
Управник Византолошког института САН

ВИЗАНТИСКИ ИЗВОРИ
ЗА ИСТОРИЈУ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ
ТОМ I

Обрадили

ФРАЊО БАРИШИЋ, МИЛА РАЈКОВИЋ, БАРИША КРЕКИЋ, ЛИДИЈА ТОМИЋ

Примљено на I скупу Одељења друштвених наука САН
19-II-1955 године

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
БЕОГРАД
1955

Како рекох, примамљени страховитошћу будуће напаве⁴², радо прибаве силу момака, једне који су секли дрвену грађу за основу⁴³, друге јаке и веште у тесарским пословима (κατεχτάς), неке опет као коваче добро смишљених железних оруђа (σίδεραν σιδηράνων), друге као наоружане војнике (βλάτας) или као градитеље стрела. И беше силна гомила радника (τὸν ὑπουργούτων) на поменутој справи⁴⁴.

(Mir. II 4, Tougard 180 № 102)

Наградња је убрзано почела одмицати, кад једног дана „мајстор се прикази славни мученици Димитрије и ударивши га по лицу шамаром избезуми га и расипаше га. Он, наиме, наједномшћ поче избегавати своје људе“. Уколико су га они више позивали, он је све више од њих бежао. „Скренувши тако с намаши“ побегне у шуму, где је живео скривено од људи и без кошуље (ἐκτὼν), „као дивља звер“. Кад су после Словени „досредовањем Мученика сасвим изгубили жељу за даљњим ојседањем“, „Шек онда се појави мајстор, и то у Солуну. Пошто је испричао „чудо“ (приказао му се депо одевен коњаник на ватреном коњу, ошамарио га и отерао у шуму), „би удастојен неохваљаног крштења“.

6

Око 680

ГУСАРЕЊЕ СТРИМОНАЦА И РИНХИНАЦА ПО ДАРДАНЕЛИМА И ПРОПОНТИДИ, ПОХОД ЦАРЕВЕ ВОЈСКЕ ПРОТИВ ЊИХ

Завршивши причу о словенском мајстору писац продужује:

„А ево како је поново указана помоћ (нама) захваљујући посредовањима онога који носи наш град. Јер од свих Словена једино они са Стримона⁴⁵ и Ринхина, — остали су

⁴² ὡς κλειν, κλειδέντας τῷ φοβερῷ τοῦ πολλόντος ὑπερβολ, проδόντας... Текст овде изгледа непоуздан. Мислимо да би боље било: „ὡς εἶδον, κλειδέντας τῷ φοβερῷ...“, тј. чим сагледаше (sc. сину), примамљени...

⁴³ οἰκονόμος τὴν ἐργάνην (уместо ἐργασίαν, ἐργάων?) πρὸς τὰ βάρβα.

⁴⁴ οἱ (ἀπὸ) τοῦ Στριμόντος, Стримоници, тј. становници порека Стримон — Струма. Пошто се С., као и Ринхинци, били пиратеријом, закључујемо да у време настанка Mir. II обитавали у области доње Струме, на Срепшким пољу, источно од језера Тихно. Иако је овај извештај о походу „христољубиве војске“ доста фрагментаран, из њега ипак разабиремо да имену син С. избегао у западну околину Солуна, него су се „разбежали“ на разне стране, вероватно изјавине у планинске пределе сев. од Срепшког поља, одакле су се доцније постепено враћали на старо земљиште. Претпостављамо да се него одиграло и 688 приликом победоносног похода Јустинијана II, када су многа македонска племена, како јављају Никифор и Теофан, принудно пресељена у македонски Опси-

отада (ἐκ τῶν ἐνθα) делимично мировали и одложили ору — пошто би онлачкали многобројне поморце који су враћали у царски град са товаром плодова, као и стацинке по острвима око морског теснаца⁴⁷ и околини ме Парион⁴⁸ и Прокопез⁴⁹, и пошто би заробљавали заједно

кион. На ту претпоставку наводи нас Порфирогенитова вест у De themat. c. 3, 4 (ed. Perlm 89) да је Јустинијан II основао Класуру ἐν τοῖς ὄρεσι Στριμόντος καὶ τῶν πελάγους τῶν κλεισσομένων и у њој населио Σκιδάς. Времен то је могло бити једино 688, а географски једино северно од Срепшког поља, с у планинском пределу измешу дан. Меленика и Рупела, како мисли Lemerle, Philhres 125. Питање је само ко су били Σκιδάς. Претпоставка Запартског, I. Буг. I 160—61, да се ту ради о „македонским Кувероним Бугарина“ отпада једног разлога што је Јустинијан II класуру основао управо зато да би које Струме заштитио од бугарских упада са севера. Према томе, истаје као једино могуће да је за посалу ове класуре презео Словене, како је то претпостави нећ Tafel, De Thessalonica XCV, и како у новије време мисли Lemerle, Philhres 125. Природно је претпоставити да су у класуру ступили и Стримоници, бар део њих. Ступање у византиску војску за Словене је значајно покрштавање, постепено одирање њихове политичке самосталности. Али да то ипак није било тако брзо доказује Теофилова вест о походу Константина V против македонских Словена 758. У тој борби су вероватно учествовали и Словени са Струма. Да би тако могло бити доказује вест у Descriptioe VIIa s. Gregori, ed. Vogt 10, p. 54 (в. доле бр. 1), која наводи на закључак да почетком IX в. Стримони још увек господаре Срепшким пољем.

Од Каменијаша (De excidio 9 et 20, ed. Bonn 499, 514 — в. доле бр. 2 и 3) дознајемо да на самом почетку X в. Стримоници (Στριμονίται) уживају извесну политичку самосталност иако су, као и остала македонска племена, већ били христијанизирани. Из тога излази да је Πάριος τοῦ Στριμόντος κс. ἐκδοχὴ (Mansi, Sac. concil. collectio XVII 377), која 879 присуствује цариградском концију уставни епископ Словена са Струме. Јер ако Каменијаш каже да 904 на Струму живе Словени и ништа не говори да су они тачно недавно одицекли досељени, онда је јасно да су ти исти Словени тамо живели и 879, тим пре што они, како видесмо око 815—20 господаре тим крајем. Према томе, Стримоници су коначно покрштени већ половином IX в., пошто оснивање епископије тоб Στριμόντος, и то свакако пре 879 када се прихвати спомиње, претставља завршницу посва христијанизације и организовања ове црквене административне јединице.

Према истом Каменијашу (De excidio, I. с. — в. доле бр. 2 и 3) око 904 један део христијанизираних Словена са Струме плаћа данак солунској теми, док други плаћају стратеги теми Стримон. Расправљајући о оснивању струминичке теме Lemerle, Philhres 127, долази до закључка да је образована половином IX в., користећи се при томе изворним вестима међу којима се не налазе ни поменути места из Каменијаша, као ни податак из 879 коју смо навели. Стога сматрамо да се закључак француског научника о оснивању теме Стримон половином IX в. и њим закључак о покрштавању Словена са Струме отрицали у исто време међусобно не само слажу већ и подупиру, јер се просто намеће претпоставка да су Византинци тему Стримон основали тек онда кад су андгосподарили доном доном Струме, тј. после потпуног покрштавања тамошњих Словена половином IX в.

⁴⁷ τῆς στενῆς θαλάσσης — Дарданели, Хелеспонт.

⁴⁸ Παριον, град на малоазиској обали Хелеспонта.

⁴⁹ Προκοπήτος, град на источном острву у Мраморном мору, данас острво Мармара.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЯ

ИЗВОРИ
ЗА
БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

FONTES
HISTORIAE BULGARICAE

XIX

СОФИЯ

ACADEMIA LITTERARUM BULGARICA
INSTITUTUM HISTORICUM

FONTES GRAECI
HISTORIAE BULGARICAE

IX

THEOPHYLACTI ACHRIDENSIS, ARCHIEPISCOPI BULGARICAE, SCRIPTA AD
HISTORIAM BULGARICAE PERTINENTIA

Pars prior

STUDIA IN SCRIPTIS QUIDAM A THEOPHYLACTO ACHRIDENSI
ARCHIEPISCOPO BULGARICAE (1090 -- ca 1126), RELICTIS

ELABORAVIT
STOIAN IV. MASLEV

SERDICA · MCMLXXIV
IN AEDIBUS ACADEMIAE LITTERARUM BULGARICAE

Πιν 7

224